ناکۆکییە نێوخۆییە سیاسییەکانی شیعەو لێکەوتەکانی لەسەر دۆخی عێراق

20-04-2021

نووسەرەکان

د. یاسین تەها

کورتە : ناکۆکییە نێوخۆییەکانی شیعە لە سەرەتای پرۆسەی سیاسی عێراقەوە هەر هەبوون

یاسین تەها|

دەسپێك

ناکۆکییە نێوخۆییەکانی شیعە لە سەرەتای پرۆسەی سیاسی عێراقەوە هەر هەبوون، ریشەی بەشێك لەم ململانێیانە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئۆپۆزسیۆن و مشتومڕی ناو ئۆردوگاکانی ئێران و هەڵوێست لەسەر ویلایەتی فەقی و کۆمەڵێك باس و بابەتی تر. بەڵام لەپاش دەسەڵاتگرتنە دەستی شیعەکان لە عێراق (2003) و تێکەڵبوون لەگەڵ ململانێی پێگە و نفوز و پشك لە حکومەت و لە دەسکەوتە ئابوورییەکانی، ساڵ لە دوای ساڵ و خول لە دوای خول، ئەو ناکۆکییانە زیاتر پەرەیان سەند و بەهۆیەوە عێراق تووشی قۆناخی دژواری ئەمنی و یاسایی بوو. ئەم توێژینەوەیە هەڵوێستە لەسەر گرنگترین وێستگەکانی بەریەککەوتنی هێزە سەرەکییەکانی شیعە لە عێراق دەکات و هەوڵدەدات لێکەوتەی ئەو ناکۆکییانە لەسەر پرۆسەی سیاسی و ئایندەی ئەم وڵاتە بخوێنێتەوە.

ناکۆکییە بنەڕەتی و دێرینەکانی دنیای شیعە

ئیسلامی سیاسی شیعی، دەرهاوێشتە و رەنگدانەوەی فەزای گشتی شیعەیە. مەبەست لێی ئەو موسوڵمانانەن کە بانگەشەی لایەنگری و شوێنکەوتنی عەلی کوڕی ئەبو تالیب دەکەن. هەر بەم هۆیەشەوە پێیان دەگوترێ شیعە کە واتای (هەوادار و پشتیوان) دەدات. ئەم گرۆ موسوڵمانە باوەڕیان وایە، بۆ خەلافەت ئیمام عەلی و نەوەکانی لە خەڵکانی تر شیاوتر و لەپێشتر بوون (دائره المعارف الإسلامیه، 14/ 57). سەرجەم شیعەکان کۆکن لەسەر ئەوەی ئیمامەت لە عەلی کوڕی ئەبوتالیب و نەوەکانی دەرناچێت. بەهەمانشێوەی پێغەمبەران، ئیمامەکانی ئالی بەیت دوورن لە هەڵە و تاوانی گەورە و بچووك و لەلایەن خوداشەوە کۆمەك و پشتیوانی دەکرێن (الشهرستانی، 1992، 1/144)، بەم پێیەش ئەوانەی لەناو شیعەکان زۆرینەن کۆمەڵی ئیمامی ـ ن، لەناو ئەوانیشدا دوازدە ئیمامییەکانن کە داکۆکی لە مافی دوازدە ئیمام لە کەسایەتییە دیارەکانی ئالی بەیت دەکەن بۆ ئیمامەت بەپێی پشتاوپشت، ئەمەش لە ئیمام عەلییەوە دەستپێدەکات تا دەگاتە دوازدەیەمین کەسیان کە مەهدی مونتەزەرە. ئەویش پەنهانە و بەپێی باوەڕی شیعە لە کۆتایی دنیادا بۆ بەرپاکردنی عەدالەت دەردەکەوێتەوە (أحمد أمین، 1969، 272).

سەرباری ئەوەی زاراوەی "شیعە" ناو و ناونیشانی هەموو ئەوانەیە کە هەواداری ئالی بەیتن، بەڵام ئەوانیش لە وردکردنەوەی بنەماکانی شیعەگەریدا بەهەمانشێوەی سوننەکان بەسەر چەندین بۆچوون و قوتابخانەی خاوەن فیکری جیاجیا و هەندێکجار دژ بەیەکیشدا دابەش و پەرتەوازە بوون. بەجۆرێك هەندێ لە سەرچاوە شیعییەکان باس لە دەوروبەری 100 کۆمەڵ و گرووپی جیاجیای شیعە دەکەن (کاشف الغگاء، 1990، 140). تەنانەت لەناو یەك گرووپیشدا شیعەکان لەسەر تەقلیدکردنی یەك مەرجەع و یەك ئاراستەی ئاینی کۆك نین، ئەم دابەشبوون و وردە ناکۆکییانەش کاریگەریی زۆری بەسەر هێزە سیاسییەکانی شیعەی عێراقەوە هەیە کە سەرجەمیان لەگەڵ رووکار و دروشمە سیاسییەکانی خۆیاندا، هەڵگری ناوەڕۆکێکی فیکری و درێژکراوەی مەرجەعیەتێك یان تەوژمێکی ئاینیی دیاریکراون، بەشی زۆریش لەوانە کاریگەرن بە نموونەی دەوڵەتداری و شیعەگەریی ئێرانی کە پێداگرە لەسەرئەوەی لە سایەی غەیببوونی ئیمامی دوازدەیەمدا، چیتر شەرعزان و پیاوە ئاینییەکان، ئەرکی سەرۆکاریکردنی رۆحیانەی جەماوەری شیعەکان بەڕێوەدەبەن. چونکە ئەرکی شەرعزان، جگە لە رێنمایی، کۆکردنەوەی زەکات، بەڕێوەبردنی ئەوقاف، هەڵسوڕاندنی کاروباری ئابووری و کۆمەڵایەتیش، دەگرێتەوە (الخمینی، 49_69).

سەردەمی زێڕینی هاوپەیمانێتی شیعە لە عێراق

دوو مانگ پاش ریفراندۆمی جەماوەری لەسەر دەستووری عێراق (ئۆکتۆبەری 2005)، یەکەم هەڵبژاردنی گشتی بەڕێوەچوو کە ئامانج لێی پێکهێنانی یەکەم حکومەتی دەستووریی خاوەن دەسەڵات و هەڵبژاردنی یەکەم ئەنجوومەنی نوێنەران بوو (bbc،2014). لەپێناو مسۆگەرکردنی باڵادەستی و بردنەوەی هێزە شیعەکانیش لەم هەڵبژاردنە مێژوویی و بنەڕەتییە، عەبدولعەزیز حەکیم رابەری کۆچکردووی ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی، سەرۆکایەتی هاوپەیمانێتییەکی شیعەی بەناوی "الائتلاف العراقی الموحد _ 555" کرد کە جگە لە پارتەکەی خۆی، هەریەك لە حیزبی دەعوە، رەوتی سەدر، رێکخراوی بەدر، حیزبی فەزیلەی لەگەڵ کۆمەڵێکی تر کەسایەتی و وردە حیزبی تری شیعە لەخۆ دەگرت (الجزیرە نت، 2007). ئەم بەرە سیاسییە شیعە بەرفراوانە، قۆناخێکی گرنگی کاری پێکەوەیی ئەو هێزانە بوو کە نوێنەرایەتی رەوتە جیاجیاکانی شیعەی عێراقیان دەکرد. بەرنامە سیاسییەکەشی دروستکردنی هەرێمێکی فیدراڵی بۆ نێوەڕاست و باشووری عێراق لە چەشنی هەرێمی کوردستان تێدابوو (الجزیرە نت، 2007). بەپێی ئەنجامەکانی هەڵبژاردن، ئەم هاوپەیمانێتییە لە کۆی 12 ملیۆن و نزیکەی 240 هەزار دەنگی عێراقییەکان، متمانەی زیاتر لە 5 ملیۆن و 21 هەزار دەنگدەری بەدەستهێنا. ئەمەش کردییە خاوەن 131 کورسی پەرلەمان لە کۆی 275 کورسی کە بەپێی ژمارەی دانیشتووان دانرابوو (براپا، 2008) ؛ (منە الله، 2014). بەم پێیەش

ئیئتیلافی یەکگرتووی شیعەکان بووە گەورەترین فراکسیۆنی پەرلەمان و خاوەن دەستپێشخەری یەکەم لە دانوستاندنەکانی پێکهێنانی حکومەتی عێراق بەپێی مادەی 76ی دەستوور. دەکرێت ئەم یەکدەنگییە شیعییە کە دواتر پەرتەوازەیی تێکەوت، بەقۆناغی زێڕینی کاری پێکەوەیی شیعەکان دابنرێت. ئەم کارە هاوبەشە شیعییە لەبن باڵی عەباکەی سیستانیدا لەدایکبوو. بەتایبەت کاتێك نووسینگەکەی و بریکارەکانی لە کۆنگرەیەکدا لە دیوانیە بە بەشداری (1500) سەرۆکهۆز و کەسایەتی ئاینی، جەختیان کردەوە کە هاوپەیمانێتی شیعەکان (555) "هەڵگری سیفەتی ئیسلامی و خەڵکانی سەرکردەیە" (مهر، 2005).

سەرەتای گرژبوونی پێوەندیی نێوخۆیی هێزەکانی شیعە

سەرەتای دەرکەوتن و ئاشکرابوونی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی هێزە سیاسییەکانی شیعە بەهۆی یەکتر تۆمەتبارکردن بە ئاودیوکردنی نەوتی خاوی باشووری عێراق بوو. دواتر ناکۆکییەکان پەرەیان سەند تا گەشتنە رادەی پێکدادانی چەکداری لە شاری بەسرە (ئایاری 2005) ، بەتایبەت لەنێوان چەکدارەکانی حیزبی فەزیلە و رەوتی سەدر. پێکدادانە نێوخۆییەکانی شیعە بوونە هۆی قەدەغەکردنی هاتوچۆ لەم شارە دەوڵەمەندە کە سەرچاوەی هەناردەی بەشی هەرە زۆری نەوتی عێراقە (البیان، 2007)، بەرلەوەش حیزبی فەزیلە کە 15 کورسی پەرلەمانی هەبوو، بەهۆی بێبەشبوونی لە وەزارەتی نەوت لە هاوپەیمانێتییە بەرفراوانەکەی شیعە کشایەوە. ئەمەش بەیەکەم گورزی سیاسی لەم پرۆژە هاوبەشە شیعییە لەقەڵەمدرا (الأخبار، 2008). وتەبێژەکانی فەزیلە لە لێدوانەکانیاندا هۆکاری کشانەوەیان دەگەڕاندەوە بۆ هەوڵی رزگارکردنی عێراق لە تایفەگەری و پەیڕەوکردنی سیاسەتێکی درووست، بەڵام زۆربەی بۆچوونەکان لەسەر ئەوە بوون کە هۆکارە راستەقینەکەی، ململانێ لەسەر پۆستی وەزارەتی نەوت بوو. ئەمە جگە لە هەوڵی ناساندنی زیاتری مەرجەعە تایبەتەکەی خۆیان کە محەممەد یەعقوبییە وەك قوتابخانەیەکی ئاینیی سەربەخۆ و هێنانە دەرەوەی لە سێبەری مەرجەعیەتی عەلی سیستانی کە رابەری حەوزەی نەجەفە (الحارس، 2007). فەزیلە گەیشتبووە ئەو بڕوایەی بەشی زۆری دەستکەوتەکانی هاوپەیمانێتییەکە بۆ حیزبی دەعوە و رەوتی سەدر و ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی بوون و ئەوان لێی سوودمەند نەبوون، لەبەر ئەمەش بڕیاری کشانەوەیان دا (الزعاترە، 2007) کە لەکاتی خۆیدا دەنگدانەوەیەکی گەورەی هەبوو.

بەریەککەوتنی سەدر و مالیکی

لە سەروبەندی کشانەوەی حیزبی فەزیلە لە هاوپەیمانێتی شیعی و لە مانگی ئەیلولی 2007دا هێزە ئەمنییەکانی عێراق و میلیشیاکانی سەدر کەوتنە شەڕ و پێکدادانی چەکداری و کار بەوە گەیشت کە پریشکی ئاگر بەر دیوارەکانی سەحنی عەتەبەی حوسێن بکەون و قەدەغەی هاتوچۆ لە شارەکە رابگەیەنرێت و ئارامگای حوسێن و عەباس بە هێزی ئەمنی گەمارۆ بدرێن (الدستور، 2007). ئەگەرچی ئەم شەڕە بەناوی سەپاندنی یاساوە بەڕێوەچوو، بەڵام بەشێك بوو لە دەرهاوێشتەی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی شیعە، چونکە فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکانی عێراق لەوکاتەدا نوری مالیکی ئەمینداری گشتیی حیزبی دەعوە بوو. لایەنە بەرهەڵستکارەکانیش فەرمانیان لە موقتەدا سەدر وەردەگرت. لە پێکدادانەکاندا 52 کەس کوژران و 300 کەسی تر بریندار بوون. بەدوای ئەوەشدا پارێزگارەکانی قادسیە و سەماوە تیرۆرکران. ئەمەش سەری کێشا بۆئەوەی هەڵمەتێکی گەورەی رەشبگیری سەدرییەکان لەلایەن حکومەتەکەی مالیکییەوە بەڕێوە بچێت (إیلاف، 2007). ئەم شەڕە نێوخۆییە چەکدارییە پێشوەختەیە بە کشانەوەی سەدرییەکان لە هاوپەیمانێتی شیعە کۆتایی هات. ئەمەش حکومەتی مالیکی خستە دۆخێکی دژوار و وەهای کرد پێویستی بە دەنگەکانی هاوپەیمانێتی کوردستانی بێت بۆ تێپەڕاندنی بڕیارەکانی و پڕکردنەوەی بۆشایی سەدرییەکان لەناو پەرلەمان (میدل إیست، 2007). ساڵێك بەسەر رووداوەکانی کەربەلا گوزەری نەکرد، جارێکیتر مالیکی و میلیشیای سەدر کەوتنە شەڕ و پێکدادانێکی تری چەکداری و حکومەت پرۆسەی "صوله الفرسان" ی دژ بە سەدرییەکان لە بەسرە دەستپێکرد. هەرچەندە موقتەدا سەدر بانگەوازێکی بڵاوکردەوە بۆ کۆتاییهێنان بە پرۆسەکە، بەڵام لەهەڵمەتەکەدا گورزی گەورە بەر چەکدارەکانی کەوت (الجزیرەنت، 2008)، ئەم گرژی و ناکۆکییەش تا ئێستا لە نێوان مالیکی و سەدر وەك دوو جەمسەری شیعی و رەوتی سەدر و حیزبی دەعوە وەك دوو هێزی کاریگەری ماڵی شیعە هەر بەردەوامن. هەوڵی زۆریش دراوە بۆ ئاساییکردنەوەی پێوەندییەکانی سەدر و مالیکی و سەدر و دەعوە، بەڵام سەرجەمیان تا ئێستا شکستیان هێناوە (المدى، 2020) پێشبینیش ناکرێت لە ئایندەی نزیکدا بەستەڵەکی نێوان ئەم دوو جەمسەرە شیعییە بتوێتەوە.

ساڵێك پاش شەڕی دەعوە و سەدریش لە بەسرە، رێکخراوی بەدر لە ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی جیابووەوە (2009)، ئەم میلیشیا چەکدارە، جاران وەك باڵی سەربازیی ئەنجوومەنی باڵا و بەشێکی سەرەکیی پێکهێنەرەکانی تەماشا دەکرا (براپا، 2009)، بەڵام چوونە دەرەوە و سەربەخۆبوونی ناکۆکی و کێشەیەکی تری بۆ بەرەی یەکگرتووی شیعە قوتکردەوە، چونکە سروشتی هێزە جیابووەوەکان لەیەکتری بەشێوەیەکی هەمیشەیی ناجۆری و شەڕکردنە لەسەر میرات و سیمبول و شەرعیەت و مێژوو.

کشانەوەی سیستانی لە پاڵپشتی ئاشکرای هێزەکانی شیعە

ساڵ لەدوای ساڵ، مەرجەعیەتی ئایینی نەجەف (سیستانی) بەهۆی پاڵپشتیکردنی پێشتری لەو هاوپەیمانییە شیعەیە، دووچاری ڕەخنە و گازندەی زیاتر دەبوو. بەردەوام بە خراپ بەڕێوەبردنی عێراق و وێرانکردنی تۆمەتبار دەکرا. لەم کاتەشدا مالیکی پێداگربوو لەسەر وەرگرتنەوەی ویلایەتی دووەم بەهەر نرخێك بووە و هەمووڵایەکی خستە ژێر گوشار (2010)، بەدوای ئەوەشدا ناڕەزایی و خۆپیشاندان لە عێراق بە کاریگەریی "بەهاری عەرەبی" سەریهەڵدا و پەردەی لەسەر خراپیی گوزەرانی بەشێکی زۆری خەڵکی بە شیعە و سونەوە هەڵماڵی و بە "بەهاری عێراقی" ناونرا (الشمری، 2018). لە ئەنجامی ئەم بارودۆخەشدا سیستانی بڕیاریدا دەرگا بەڕووی سیاسییەکاندا بە شیعە و سونەوە دابخات و لە گوتاری هەینیی کەربەلادا ڕایگەیاند "زۆربەی سیاسییەکان کار بۆ بەرژەوەندیی تایبەتی خۆیان دەکەن نەك بەرژەوەندی گشتی" (عبدالواحد، 2011). نووسینگەی سیستانی ئەو هەواڵەی ناو ئەرشیفی ماڵپەڕی ئەلیکترۆنی مەرجەعی باڵایان سڕییەوە کە پاڵپشتیکردنی ئەوی لە "هاوپەیمانیی شیعی" دەسەلماند (بغداد بوست، 2018). ئەم کەنارگیرییەی سیستانی پرۆسەی سیاسی عێراقی بەگشتی نەگرتەوە، بەڵکە زیاتر خۆبێبەریکردن بوو لەو چینە سیاسی و هێزە شیعییانەی لەڕێگەی ئەوەوە پۆست و دەسکەوتی دارایی باشیان دەسکەوت و دواتر ئامادە نەبوون ڕێنماییەکانی ئەو بۆ کەمکردنەوەی مووچەی پلە باڵاکان و کەمکردنەوەی پۆستە تەشریفاتییەکان جێبەجێ بکەن (شهلوب، 2012). لەوکاتەدا، جگە لە سیستانی سێ مەرجەعە سەرەکییەکەی تری شیعە لە نەجەف (محەممەد سەعید حەکیم و بەشیر نەجەفی و ئیسحاق فەیاز) هەمان ڕێچکەیان گرتەبەر و هێزە سیاسییەکانیان بایکۆت کرد (براثا، 2011). بەڵام ئەوان تا کۆتایی پێوەی پابەند نەبوون و ساڵانی دواتر، چەند دیدار و چاوپێکەوتنێکیان لەگەڵ کەسایەتی و هێزە سیاسییەکانی شیعە هەبوو. ئەمەش بەپێچەوانەی سیستانی کە تا ئێستا بەئاشکرا دەرگاکەی بەڕووی حیزبە شیعەکاندا داخستووە. هەڵبەت باوەڕ وەهایە کە پێوەندی سیاسییەکان لەگەڵ مەرجەعیەتی نەجەف بەنهێنی و لەڕێگەی محەممەد ڕەزای سیستانییەوە ڕێکدەخرێن (عواجل، 2019).

وێستگەکانی قووڵبوونەوەی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی شیعە و لێکەوتەکانی

دەرکەوتنی داعش

دەرکەوتنی داعش لە حوزەیرانی 2014، لەسەر تێکڕای شیعە هەڕەشەیەکی جددی و گەورە بوو. مەترسییەکانی پەلکێشانی ئەم ڕێکخراوە، ناکۆکییە نێوخۆییەکانی لەبیری شیعە بردەوە و بە دوژمنی هاوبەشەوە سەرقاڵی کردن. بەڵام لەهەمانکاتدا پێشهاتێکی نوێ و گەورەی لە دنیای شیعە هێنایە کایەوە، ئەویش دەرکەوتنی حەشدی شەعبی بوو کە دواتر بوونە خاوەن پرۆژەی سیاسی و پرۆژەیەکی نوێی هاوشانی هێزە تەقلیدییە سیاسییەکانی شیعەی دروستکرد. هەر لەم قۆناغەشدا جگە لە ماسك لابردنی بەدر و عەسایب و دەرکەوتنیان وەك گروپی چەکداری ئامادە، چالاکیی هێزە وەلائییەکانی سەر بە "مقاوەمەی ئیسلامی" لە چەشنی نوجەبا و کەتیبەکانی حیزبوڵڵا چڕبوونەوە کە ئێستا سەرقاڵی ململانێن لەگەڵ ئەمەریکا. زۆرجار ئەم گرووپانە ئیحراجی و کێشەیان بۆ گوتار وهەڵوێستی شیعە لەناو عێراقدا دروستکردووە و لە سۆنگەی پێوداندگە ئێرانییەکانەوە مامەڵە دەکەن و سەروەریی عێراق لەبەرچاو ناگرن (بڕوانە: الحرە، 2019). جگە لەوەش، ئەم گرووپە چەکدارە وەلائییانە هەرزوو کەوتنە کێشەی قووڵەوە لەگەڵ فیرقە و یەکە سەربازییەکانی سەر بە مەرجەعیەتی نەجەف و عەتەبەکان. لەم میانەیەشدا چەند بەیاننامە و شەڕە لێدوانێکی ئاشکرا لە کۆتاییەکانی شەڕی داعشدا کەوتە نێوانیانەوە (ملك، 2018) کە هەندێك لەو بەیاننامانەش وشە و دەستەواژەی زبری تێدابوو. دوا پێشهاتی ناکۆکییەکانیشیان لەسەر پڕکردنەوەی جێگەکەی ئەبومەهدی موهەندیس بوو لە پۆستی جێگری سەرۆکی دەستەی حەشدی شەعبی کە ئێرانییەکان سپاردیان بە ئەبوفدك عەبدولعەزیز محەممەداوی "الخال" کە فەرماندەیەکی کەتیبەکانی حیزبوڵڵای وەلائییە، بەڵام هەرچوار یەکە سەربازییەکەی مەرجەعیەتیش ڕەتیانکردەوە (ألترا عراق، 2020).

ململانێی عەبادی و مالیکی

حیزبی دەعوە لە مێژووی سیاسی کارکردنیدا چەندین جیابوونەوە و باڵباڵێنی بەخۆیەوە دیوە کە نوێترینیان هەڵگەڕانەوەی حەیدەر عەبادی لە نوری مالیکی بوو (ئابی 2014). ناوبراو بە پاڵپشتیی هەندێ لە سەرکردەکانی حیزب و لەبەر ڕۆشنایی فەتوای سیستانی بۆ گۆڕانکاری، کودەتایەکی سپی بەسەر مالیکیدا کرد و چووە جێگاکەی لە سەرۆکایەتی وەزیران. ناکۆکی ئەم دووە درێژەی کێشا و لە هەڵبژاردنی 2018، حیزبی دەعوەی بەسەر دوو باڵی جیاوازدا دابەشکرد. هەر ئەمەش وایکرد پاش 12 ساڵ لە سەرۆکایەتیکردنی وەزیران، ئەم پێگە گرنگە لە دەستی حیزبی دەعوە دەرچێت و عادل عەبدولمەهدی وەریبگرێت (الگائی، 2019). ئەمەش بە زیانێکی گەورە بۆ ئەم حیزبە دادەنرێت کە کۆنترین هێزی سیاسی شیعەیە و کۆتایی قۆناغێکی سیاسیش بوو.

هاتنەدەرەوەی حەکیم لە قۆزاخەی ئەنجوومەنی باڵا

لەگەڵ نزیکبوونەوەی کۆتاییهاتنی قۆناغی شەڕی داعش، ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی کە یەکێك لە هێزە سەرەکییەکانی شیعەیە، بە جیابوونەوەی ڕەوتی حیکمە، لە دوای ڕێکخراوی بەدر کەرتبوونێکی دیکەی تێکەوت. ئەم ڕەوتە نوێیە کە عەممار حەکیم سەرۆکایەتی دەکات، بەهۆی پێگەی حەکیمەوە بەشی هەرەزۆری میراتی ئەنجوومەنی بەرکەوت. بەڵام ئەمماڵجیاییە هەروا بە ئاشتی تێپەڕی نەکرد و کەوتنە هێرش و پەلاماردانی میدیایی دژ بە یەکتر. ئەوەش لەسەر سەروەرییەکانی حیزبەکە و لەسەر مێژووی بنەماڵەی حەکیم کە محەممەد باقر و عەبدولعەزیز حەکیمی برای بەدوای یەکدا سەرۆکایەتی ئەم حیزبەیان کردووە و دوو سیمبولی دیاری ئەنجوومەنی باڵان (الشمری، 2017). لە ئەنجانی ئەم ناکۆکییانەش، ئەنجوومەنی باڵا بوو بە قەوارەیەکی بچووك و پەنای بۆ هاوپەیمانی لەگەڵ ئەو هێزە سیاسییە شیعانە برد کە باڵی چەکداریان هەیە و نزیکی ئێرانن. پێکەوە لیستێکی پەرلەمانییان بەناوی فەتح پێکهێنا و ئەوەش ئەم حیزبە سیاسییەی بردە ریزی میلیشیا چەکدارەکانەوە (Smith 2018).

هەڵبژاردنی 2018

هەڵبژاردنە پەرلەمانییەکەی 2018، لەپاش قۆناغی داعش و دەرکەوتنی حەشدی شەعبی یەکەم ئەزموونی دەنگدان بوو. لەم وێستگەیەشدا تاڵی تەزبیحی یەکڕیزیی سیاسی شیعەکان هاوشێوەی هاوتا سوننە و کوردەکانیان، خراپتر لەجاران پچڕا و بەسەر کۆمەڵێك هێزی ناکۆك و ناتەبادا دابەش بوو. لەم هەڵبژاردنەدا، جیاواز لەوانەی 2005، 2010 و 2014، چیتر هاوپەیمانی و لیستی گشتی و کۆکەرەوەی هاوشێوەی جاران نەما. لەم مەیانەیەشدا هێزە شیعەکان بەسەر پێنج لیستی شیعی رکابەری یەکتردا دابەشبوون کە بریتیبوون لە: هاوپەیمانی نەسری حەیدەر عەبادی، دەوڵەتی یاسای نوری مالیکی، سائیروونی سەدر، فەتحی حەشدی شەعبی و حیکمەی عەمار حەکیم (مرکز الجزیرە، 2018)، ئەم پەرتەوازەبوونە شیعییە بووە هۆی بچووککردنەوەی قەبارەی هەندێ حیزبی دێرینی لە چەشنی حیزبی دەعوە کە دەنگەکانی لە نێوان 2014 _2018 لە ملیۆنێک و 300 هەزارەوە بۆ 400 هەزار دەنگ دابەزی، واتە بە ڕێژەی 65% (المؤمن، 2018). جگە لەوەش لەسەر ئاستە گشتییەکە بووە هۆی دابەشکردنەوەی کورسییەکانی پەرلەمان بەشێوەی ئاسۆیی کە لە هەڵبژاردنەکانی تری عێراقدا پێشینەی نەبووە. بەجۆرێك گەورەترین براوەی لیستی شیعە کە سائیروونی سەدرە، 54 کورسی بەدەستهێنا و ئەوەش لە 16.4%ی کۆی گشتی کورسییەکانی پەرلەمانی عێراق تێپەڕ ناکات کە 329 کورسییە (مرکز الجزیرە،2018).

لێکەوتەی گەورەتری پەرتەوازەیی شیعە لە هەڵبژاردنی 2018 دا بە بنبەستگەیشتنی هەوڵەکانی دروستکردنی "الکتله الأکبر" بوو کە دەستووری عێراق (مادەی 76) بۆ راسپاردنی سەرۆك وەزیران بەپێویستی داناوە. ئەمەش قەیرانێکی دەستووریی گەورەی درووستکرد، چونکە بوو بەگرێکوێرەیەکی گەورە لەکاتی راسپاردنی کاندیدی سەرۆکوەزیرانی عێراق (عەبدولمەهدی، عەللاوی، زورفی، کازمی) کە پۆستێکی تایبەتە بەپێکهاتەی شیعە لە دابەشکردنە تایفییەکەی سەرۆکایەتییەکانی عێراق (یقین، 2019). چەند جارێکیش هەوڵدراوە لەڕێگای دادگای باڵای فیدراڵییەوە بگەنە دەرچەیەك بۆ چارەسەری ئەو کێشەیە، بەڵام قەیرانەکە درێژەی کێشا بۆ راسپاردنی محەممەد تۆفیق عەللاوی و عەدنان زورفی و مستەفا کازمی بە مەرسوم و شیکاری یاسایی دژ بەیەك و جێی مشتومڕ، بەبێ ئەوەی بتوانرێت لە ئاستە دەستووری و سیاسییەکەدا چارەسەرێکی ریشەیی و بنجبڕی بۆ بدۆزرێتەوە. لەسەرجەم ئەو راسپاردنانەشدا پەرتەوازەیی و دابەشبوون ناونیشانی گەورەی قۆناغەکە بوو .

خۆپیشاندانەکانی تشرین

لەخۆپیشاندانەکانی تشریندا، هێزەکانی شیعە بۆ دوو بەرەی سەرەکی دابەشبوون. بەرەی یەکەم کە سەدر و هاوپەیمانی "النصر" ی عەبادی بوون، چوونە بەرەی خۆپیشاندەران (العبادی، 2019) و سەدر بەوە تۆمەتبار کرا کە سواری شەپۆلی ناڕەزاییەکان بووە و هێزە چەکدارەکانی خۆیی بەناوی "کڵاوشینەکان" بۆ پاراستنی گۆڕەپانەکان رەوانە کرد. هەڵبەت ئەمە بەر لەوەی را بگۆڕێت و دەست بکات بەتەنگاوکردنیان (حسن، 2020) کە خۆی لە دیدارێکدا بە "گوێ راکێشان" ناوی برد (الصدر، 2020)، لەبەرامبەریشدا هێزە چەکدارە شیعەکان (حەشدی شەعبی) بە کوشتن و سەرکوتکردنی خۆپیشاندەران تۆمەتبارکران. لەپێش هەموویانەوە بزووتنەوەی عەسایب کە زۆرجار لە کوشتنی چالاکڤانان و تەقەکردن لە خۆپیشاندەراندا ئاماژەی بۆ کراوە (أبوکباش، 2019)، هەندێکجاریش ئەو تۆمەتانە لەلایەن خودی هێزە شیعەکان خۆیانەوە بووە (الوگن، 2019)، ئەمە جگە لەو چەکدارە شیعە دەمامکدارانەی کە میدیا نیمچە فەرمییەکانی حکومەت ناوی "لایەنی سێیەم" یان بەسەردا دابڕین و وەك تۆمەتباری سەرەکی کوشتنی خۆپیشاندەران دەنگیان دایەوە (اندبندنت عربیە، 2019). هەر لەدەمی خۆپیشاندانەکاندا هێزە شیعە چەکدارەکان لە ئەگەری پێکدادانی درێژخایەن و خزان بەرەو شەڕی نێوخۆیی نزیکبوون. بەتایبەت پاش ئەوەی لە هەندێ شار و پارێزگا دەستیان لە یەکتری کردەوە (الجریدە، 2019). هەر لەم کاتەشدا لە پارێزگای میسانی باشووری عێراق فەرماندەیەکی میلیشیاکانی عەسایب کە فەرماندەی فەوجی عەمارەی حەشدی شەعبی بوو (ویسام عەلیاوی)، بەبرینداری بەسەر زەویدا راکێشرا (العالم، 2019). خەریك بوو لەسەر ئەوە شەڕێکی نێوخۆیی شیعی هەڵگیرسێت، چونکە زۆر باس لەوە کرا کە ئەمە تەسفیە حساباتی نێوان سەدرییەکان وعەسایب یان نێوخۆی گروپە چەکدارەکان بێت، بەڵام دواتر هێور کرایەوە.

کوژرانی قاسم سلێمانی و ئەبومەهدی موهەندیس

کوشتنی فەرماندەی فەیلەقی قودسی سوپای پاسدارانی ئێرانی و جێگری سەرۆکی حەشدی شەعبی عێراق ئەبومەهدی موهەندیس، بۆشاییەکی گەورەی لە رێبەرایەتی و ئاراستەکردنی گرووپە شیعییە ناکۆکەکانی عێراقدا درووستکرد. چونکە ئەوان جگە لە مێژوو، خاوەن کاریزما و چاکەی زۆربوون بەسەر گرووپە شیعەکانەوە. ئێرانییەکان بۆ پڕکردنەوەی ئەم بۆشاییە حیزبوڵڵای لوبنانیان راسپارد تا بەشێوەیەکی کاتی سەروکاری ناکۆکییەکانی شیعەی عێراق بکات (رویترز، 2020). هاوکات لەگەڵ ئەمەشدا سەدر کۆمەڵێك هەنگاوی نا کە ئەوەی لێ خوێنرایەوە هەوڵی کۆنترۆڵکردنی گۆڕەپانی شیعەی عێراق بێت. لەوانەش، رێکخستنی خۆپیشاندان دژی بڵاوبوونەوەی سوپای ئەمەریکا لە عێراق، سەرکوتکردنی خۆپیشاندانەکانی تشرین و قسەکردنی سەدر لە سیستەمێکی سیاسی هاوشێوەی باوکایەتی لە سایەی رێبەرایەتی خۆیدا (الصدر، 2020). لە پەرچەکرداری ئەمەشدا هێزە سیاسییەکانی شیعە شکستیان بە پرۆژەی متمانەدان بە حکومەتی محەممەد تۆفیق عەللاوی هێنا (الجزیرە، 2020) کە راستەوخۆ پاڵپشتی سەدری هەبوو. بەتایبەت پاش ئەوەی موقتەدا سەدر هەڕەشەی ئەوەی کرد ئەگەر عەللاوی دەنگی تەواو نەهێنێت ئەوا گەمارۆی ناوچەی سەوز دەدات و یاخیبوون و خۆپیشاندان دەکات (الصدر 2020). ئەم ناکۆکیانەش بۆ راسپاردنی عەدنان زورفی بەبێ هەبوونی کۆدەنگییەکی شیعی درێژەی کێشا. ناوبراو بەوە تۆمەتبار کرا کە سەر بەتایفەی شیعە نییە و ئەمەش وەك دەرەنجامێکی سەرەکی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی شیعە لێکدرایەوە (الصدر، 18/3/2020)، لە ئەنجامی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی ماڵی شیعی، بۆ یەکەمجار لە عێراقی نوێدا دوو سەرۆکوەزیرانی راسپێردراو نەیانتوانی حکومەت پێکبهێنن.

ئایندەو لێکەوتەکانی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی شیعە

وادیارە ناکۆکییە نێوخۆییەکانی شیعە لە پەرەسەندنی بەردەوامدان و ئەم ناکۆکییانەش ئەم لێکەوتانەی لە ئێستا و ئایندەی نزیك و مامناوەندیدا لێ چاوەڕوان دەکرێت:

ـ درووستبوونی جۆرێك لە بۆشایی سیاسی و یاسایی لە بەڕێوەبردنی عێراق لە سایەی حوکمڕانی شیعە، بەتایبەت پاش ئەوەی بۆ یەکەمجار لە عیراقی پاش 2003، یەکەم سەرۆکوەزیرانی راسپێردراوی شیعە (محەممەد تۆفیق عەللاوی) بەهۆی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی ئەم پێکهاتەیە نەیتوانی حکومەت پێکەوە بنێت. بەوپێیەی هەموو تەمەنە یاساییەکانی حکومەتی کاربەڕێکەر لە سەرەتای ئاداری 2020 کۆتایی هات، عادل عەبدولمەهدی سەرۆکوەزیرانی دەستلەکارکێشاوە، "بیدعەیەکی دەستووری" دۆزییەوە کە بە "الغیاب الگوعی" ناوی نا (مهدی، 2020). ئەم مۆدێلە نوێیە لە بەڕێوەبردنی عێراق بەوە تۆمەتبارکرا کە بووە هۆی لاوازکردنی پێگەی عێراق و غیابی دەسەڵاتی دەوڵەت و پاشەکشەی رۆڵی حکومەت، ئەویش لەکاتێکدا کە عێراق گیرۆدەی قەیرانی کۆرنا و لێکەوتە ئابوورییەکانی ئەم بەڵایە بوو (الشمری، 2020).

ـ لایەنە شیعەکانی فەتح تایفەی شیعەیان بەمافخوراو هەژمارکرد و لەپاش راسپاردنی عەدنان زورفی، بابەتی مافی شیعە و پێشێلکردنی رای زۆرینەیان وروژاند (الأسدی، 2020)، کە ئەمەش لەلایەك بەرەنجامی راستەوخۆی ململانێی نێوخۆیی لایەنە شیعەکان لەسەر کاندیدی سەرۆکوەزیران بوو. لەلایەکی دیکەش، نەمانی سێبەری قاسم سلێمانی بوو کە جاران کۆدەنگی لەناو ئەم پێکهاتەیە درووست دەکرد. ئەمجۆرە هەڵوێستانەش ئاماژەی مەترسی لەدەستچوونی حوکمڕانیی لێ دەخوێنرێتەوە.

ـ باڵە چەکدارەکانی شیعە بەتایبەت کەتیبەکانی حیزبوڵڵا، بوونەتە لایەنێکی سەرەکی و ژمارەیەك لە هاوکێشەی سیاسی و لە بەیاننامەکانیشیاندا پەنا بۆ هەڕەشە و سەپاندنی مەرج دەبەن (کتائب حزب اللّه، 2019)، ئەمجۆرە هەڵوێستانەش هەندێ لە چاودێران و چالاکانی شیعەی خستووەتە سەر ئەو بڕوایەی کە بڕیاری سیاسی ئەم پێکهاتەیە لە رەهنی چەکی گرووپ و میلیشیاکاندایە (شبر، 2020).

ـ کەلێنی نێوان باڵە چەکدارەکانی سەر بە مەرجەعیەتی شیعە و عەتەبەکانی نەجەف و کەربەلا لەگەڵ باڵە ئێرانییەکان بەردەوام لە فراوانبووندایە و ئەگەری زۆریش هەیە گرووپەکانی مەرجەعیەت لە دەستەی حەشدی شەعبی جیا ببنەوە. ئەمەش هێزەکانی حەشدی شەعبی زیاتر دەکات بە ئێرانی و لە جوغزە نیشتمانییە عێراقییەکانی رووتی دەکاتەوە.

ـ ناکۆکییە سیاسی و نێوخۆییەکانی هێزەکانی شیعە کاریگەری لە کۆمەڵێك گرێ و پێشینە وەردەگرن کە چارەسەرکردنیان لەمەودای نزیك و مامناوەندیشدا ئەستەمە. هۆکاری ئەمەش بۆ کۆنە قینی سەدر و مالیکی، کێشەی حەکیم و ئەنجوومەنی باڵا و بەدر لەسەر میراتی سیاسی و سیمبولە سیاسی و مەزهەبییەکان، کێشەی عەسایب و سەدر لەسەر شەرعیەت دەگەڕێتەوە. ئەمە جگە لە

ناكۆكییەكان لەبارەی مامەڵە لەگەڵ خۆپیشاندانەكان و چۆنییەتی پڕكردنەوەی بۆشایی قاسم سلێمانی و چۆنییەتی مامەڵەكردن لەگەڵ ئێران و لەمانەش ئاڵۆزتر، شەڕی پێگە و نفوز و باڵادەستی لەكایەی سیاسی شیعیدا.

ـ بەهۆی ئەوەی هێزە شیعەكان باڵی چەكدارییان هەیە، مەترسی پێكدادانی چەكداری هەمووكات و ساتێك ئەگەرێكە و رێی تێدەچێت. بەڵام بەهۆی كاریگەریی مەرجەعیەت و سایەی ئێران و بەرژەوەندییە باڵاكانی شیعە وەك كەمینەیەك لەناو چوارچێوەیەكی سوننە و ململانێكان لەگەڵ ئەمەریكا و ئیسرائیل، شەڕی درێژخایەن و سەرتاسەری ئەگەرێكی تاڕادەیەك دوورە.

ـ لەسایەی ناكۆكییەكانی شیعە و دابەزینی پرۆسەی سیاسی بۆ ئاستێكی خراپ و نزم بەو پێیەی ئەوان حوكمڕانی راستەقینە و خاوەن مافی پێكهێنانی حكومەتن، عێراق لە چەقبەستنێكی خراپدایە لە هەموو ئاستەكان. بەجۆرێك نە پێشكەوتن هەیە، نە پەرەسەندن و نە داڕووخانی یەكجاری، ئەمەش ناهاوتایە لەگەڵ پێگە و پاشخان و پێگەی عێراق وەك وڵاتێكی دێرین و خاوەن بەرهەمێكی زۆر كە جاران لە هاوكێشە هەرێمی و نێودەوڵەتییەكاندا ژمارەیەكی بەرچاو بوو.

*توێژەر لە ناوەندی كوردستان بۆ دۆكیۆمێنت و لێكۆڵینەوەی ئەكادیمی.

سەرچاوەكانی توێژینەوە

أبو كباش، بلال(6/ 12/ 2019)، "عصائب أهل الحق"..ذراع إيران وقاتله المحتجين العراقيين، موقع 24 الإماراتى، https://24.ae/article/539462/-%D8%B9%D8%B5%D8%A7%D8%A6%D8%A8-%D8%A3%D9%87%D9%84-

أحمد أمين: فجر الإسلام، دار الكتاب العربى، لبنان، گ10، 1969م، ل 272.

الأخبار اللبنانيه (18/ 3/ 2007): بغداد: انسحاب الفچيله يهدّد بـ«تمزيق» الائتلاف الموحّد، https://al-akhbar.com/International/197342

اندبندنت عربيه (2/ 12/ 2019): من هو "الگرف الپالپ" فى احتجاجات العراق؟ https://www.independentarabia.com/node/75741

إيلاف (15/ 9/ 2007): إنسحاب الكتله الصدريه من الإئتلاف الشيعى الحاكم، https://elaph.com/Web/Politics/2007/9/264141.html

إيلى شلهوب (20 /3/ 2012): السيستانى يقاگع السياسيين لا العمليه السياسيه، https://al-akhbar.com/International/67151

براپا(5/ 5/ 2009)، "العامرى: منڤمه بدر مستقله ولن تحتاج الى الانشقاق عن المجلس الاعلى"، http://burathanews.com/arabic/news/65140

براپا، وكاله أنباء (24 /9/ 2011): المرجعيه الدينيه المباركه فى النجف الاشرف تمتنع عن استقبال السياسيين لعدم الإيفاء بوعودهم والالتزام بتوصياتها، http://burathanews.com/arabic/news/137018

براپا، وكاله أنباء (31 / 1/ 2008): انتخابات كانون الپانى 2005 فتحت ێفاقاً للديمقراگيه فى العراق الجديد، http://burathanews.com/arabic/news/35009 .

بغداد بوست (5/7/ 2018): بالصور.. موقع السيستانى يحڤف خبر دعمه الائتلاف العراقى الموحد، https://www.thebaghdadpost.com/ar/Story/101255/%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B5%D9%88%D8%

بى بى سى عربى (23/4/2018): تسلسل زمنى لأهم الأحداپ فى العراق،

https://www.bbc.com/arabic/middleeast/2014/04/140424_iraq_timeline

البيان (3/23/ 2007): حڤر تجول فى البصره بعد اشتباكات شيعيه، https://www.albayan.ae/one-world/2007-03-23-1.156417

جاسم الشمرى (23/07/2018)، تاريخ المظاهرات فى العراق بعد العام 2003، https://www.noonpost.com/content/24210

الجريده (27/10/ 2019)، العراق: مخاوف من «حرب بأريه» بين الفصائل الشيعيه، https://www.aljarida.com/articles/1572109634139744000/

الجزيره نت (13/ 9/ 2007)، الائتلاف العراقى الموحد تهدده الاختلافات السياسيه والمصالح، https://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2007/9/13/%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%A6

الجزيره(27/ 3/ 2008)، "مقتدى الصدر يدعو لوقف صوله الفرسان والائتلاف يؤيدها"، https://www.aljazeera.net/news/arabic/2008/3/27/%D9%85%D9%82%D8%AA%D8%AF%D9%89

حارپ حسن(16/ 2/ 2020)، "العراق:موقف الصَّدر من الحراك الاحتجاجى وترشيح علاوى"، مركز الإمارات للسياسات، https://epc.ae/ar/brief/iraq-sadrs-position-on-the-protest-movement-and-the-nomination-of-allawi (متاح: 7/2/2020).

الحره(29/ 11/ 2019)، "الجيش الأميركى يقصف 5 مواقع لكتائب حزب الله بالعراق وسوريا"، https://www.alhurra.com/a/%D9%82%D8%AA%D9%84%D9%89-

حمدى ملك (9/ 2018)، الخلافات السياسيه تشعل الصراع بين فصائل الحشد الشعبى؟ https://www.al-monitor.com/pulse/ar/originals/2018/09/iraq-shiite-pmu-abadi.html#ixzz6IU4iXEXB

الخمينى: الحكومه الإسلاميه، شبكه الفكر، ڰ3، د.ت.

دائره المعارف الإسلاميه، ترجمه أحمد الشناوى، أبراهيم زكى خورشيد، عبد الحميد يونس، دار المعارف، بيروت، د.ت. ، مج 14، لا 57. "ماده الشيعه".

رويترز (11 /2/ 2020): حزب الله اللبنانى يتولى توجيه الجماعات المسلحه العراقيه بعد مقتل سليمانى، وكاله رويترز، https://ara.reuters.com/article/idARAKBN2052K2

الشمرى، براء(30 /6/2017)، "انشقاقات التحالف الحاكم تفتح الصراع على قصور صدام حسين فى الجادريه"، https://www.alaraby.co.uk/politics/2017/7/31/%D8%A7%D9%86%D8%B4%D9%82%D8%A7%D9%8

الصدر، مقتدى السيد محمد (18/3/2020): تغريده على الصفحه الرسميه بتويتر، https://twitter.com/Mu_AlSadr/status/1240194386761310209

ڰارق الحارس (17 /3/ 2007): حزب الفچيله : انسحاب متوقع، مجله الحوار المتمدن، 1857، http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp ?aid=91446&r=0

الڰائى، صادق(28/10/ 2019)، "شيعه العراق.. مسيره حزب الدعوه من المعارچه إلى الحكم"، https://arabi21.com/story/1218588/%D8%B4%D9%8A%D8%B9%D8%A9-

العبادى (22/10/2019)، تغريده على الصفحه الرسميه بتويتر، https://twitter.com/HaiderAlAbadi/status/1186711209279709192

عراق ألترا (22/2/2020)، أول تعليق من "حشد السيستانى" على أنباء تعيين "أبو فدك" خليفه للمهندس، https://ultrairaq.ultrasawt.com/%D8%A3%D9%88%D9%84-

على مهدى، دكتور (14/3/2020): قراءه لمدى دستوريه (الغياب الڰوعى) للسيد رئيس مجلس الوزراء، https://annabaa.org/arabic/rights/22513

عواجل برس (13/10/2019)، محمد رچا السيستانى يكشف "كواليس" تنصيب عبد المهدى رئيساً للحكومه وموقف المرجعيه من التظاهرات، http://awajelpress.com/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%B1%D8%B6%D8%A7-

قناه العالم (27/10/2019)، تفاصيل اغتيال الشهيد القائد وسام العلياوى وشقيقه، https://www.alalamtv.net/news/4519926/

كتائب حزب الله، الموقع الرسمى (12/16/ 2019): كتائب حزب الله تلوح بالتصدى فيما اڕا لم تشكل حكومه وگنيه غير راچخه لمحور الشر الصهيو امريكى السعودى، https://kataibhezbollah.com/statment/3042

ليپ شبر (6/4/ 2020): القرار الشيعى بيد المليشيات المسلحه التابعه الى ... https://www.youtube.com/watch?v=Ag1s3MX_bNM&feature=youtu.be

محمد الحسين كاشف الغگاء: أصل الشيعه وأصولها، دار الأچواء، بيروت، 1990م،، ص 140؛ إحسان إلهى ڤهير: الشيعه، ص 13.

المدى، صحيفه (9/2/2020)، العامرى يتبنى وساگه للصلح بين الصدر والمالكى لترميم البيت الشيعى، https://almadapaper.net/view.php ?cat=224570

مركز الجزيره للدراسات (28/6/2018): نتائج الانتخابات البرلمانيه العراقيه وتحولات الممارسه السياسيه وإشكالاتها، https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2018/06/180628112900961.html

مصگفى عبدالواحد (4 نيسان 2011): الكربلائى يؤكد رفچ السيستانى إستقبال السياسيين العراقيين، https://www.iraqhurr.org/a/3546054.html

مهر، وكاله (16/ / 2005): ئيه الله السيستانى يؤكد دعمه لقائمه الائتلاف العراقى الموحد فى الانتخابات، https://ar.mehrnews.com/news/149117/%D8%A2%D9%8A%D8%A9-

المؤمن، على (24/5/ 2018)، "على هامش نتائج الانتخابات البرلمانيه العراقيه"، https://afaq.tv/articles/view/details ?id=1641

الوگن، (19/ 1/ 2019): تبادل الاتهامات بين "تيار الحكمه" و"العصائب" إپر اغتيالات ببغداد، موقع جريده الوگن، https://alwatannews.net/article/811799 ?rss=1، (متاح: 12/ 3/ 2020).

وكاله يقين (29/ 9/2018): العراق .. أزمه دستوريه تتعلق بتحديد الكتله الأكبر، https://yaqein.net/politics/142609

ياسر الزعاتره (2007): تحولات القوى الشيعيه فى العراق، https://www.aljazeera.net/knowledgegate/opinions/2007/5/27/%D8%AA%D8%AD%D9%88%D9%84%D

ماڵپەڕە بیانیەکان:

Smyth، Phillip، (11/6/2018)، Iranian Militias in Iraq's Parliament: Political Outcomes and U.S. Response washingtoninstitute، link: https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/iranian-militias-in-iraqs-parliament-political-outcomes-and-u.s.-response،